

11. Lytvyn V. Zovnishnia polityka Ukrainy: 1990–2000 [*Ukrainian foreign policy: 1990–2000*] // Viche. – 2000. – № 11. – PP. 3–48.

12. Malynovska O. Ukrainsko-polske stratehichne partnerstvo: heopolitychnyi vymir [*Ukrainian-Polish strategic partnership: a geopolitical dimension*] // Ukraina i Polshcha – stratehichne partnerstvo. Istoriiia. Sohodennia. Maibutnie. K.: Vyd-vo Ukrainського fitosotsiologichnoho tsentru, 2002.

13. Pavlenko S. Suchasnyi stan ukrainsko-polskykh vziemyn ta perspektyva spivpratsi RP i Ukrainy v konteksti maibutnoho chlenstva Polshchi v YeS [*The modern state of Ukrainian-Polish relations and the prospect of cooperation of the Republic of Poland and Ukraine in the context of Poland's future membership in the EU*] // Ukraina i Polshcha – stratehichne partnerstvo. Istoriiia. Sohodennia. Maibutnie. – 36. nauk, prats. – K.: Vydavnytstvo Ukrainського fitosotsiologichnoho tsentru, 2002. – Ch. 2. – P. 101.

14. Chojnowski, A. Bruski, J. Ukraina. Instytut historyczny Uniwersytetu Warszawskiego. – Warszawa : Wydawnictwo TRIO. – 2006. – p. 281.

15. Draus, J. Polish-Ukrainian relations after independence // *New Ukraine. A Journal of History and Politics*. – 2011. – № 10.

16. Kapuśniak, T. Polityka Polski wobec Ukrainy. Uwarunkowania–Konceptje–Realizacj. [*Polish policy regarding Ukraine. Thoughts–Concepts–Realizations.*] / A. Gil, T. Kapuśniak. Lublin–Warszawa 2009, p. 230.

17. Kapuśniak, T. Ukraina jako obszar wpływów międzynarodowych po zimnej wojnie. Instytut Europy Środkowo-Wschodniej. Warszawa–Lublin, 2008, S. 320.

18. Ukraine and Poland: Time to Shed Myths. No future can be built without respect for history from both sides. [online]. – Available at: <http://ukrainianweek.com/Politics/26298>

УДК 930(477)»17/18»(093)(045)

МЕМУАРНІ ДЖЕРЕЛА В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

Отземко Олена

Висвітлюється процес залучення до написання історичних творів мемуарних джерел в українській історіографії XVIII – I пол. XIX ст., розкриваються особливості використання мемуарної літератури істориками різних етапів зазначеного періоду. Розглядаються чинники, які сприяли формуванню уявлень

про мемуарні твори як важливе джерело відомостей про історичні події. Аналізуються твори представників козацько-старшинської історіографії XVIII ст., а також істориків I пол. XIX ст. щодо використання ними щоденників, записок, спогадів сучасників подій. Відзначається, що автори розуміли значення письмових свідчень очевидців, відрізняли їх від інших джерел – історичних творів, літописів, документів, на що вплинула літописна традиція, формування мемуарного жанру в українському середовищі, високий освітній рівень авторів. Обсяг мемуарної літератури, залученої до підготовки історичних творів, поступово збільшувався, до їхнього опрацювання застосовано нові підходи.

Висловлюється думка, що рівень опрацювання мемуарних джерел істориками XVIII – I пол. XIX ст. відповідав ступеню розвитку історичного знання, віддзеркалюючи джерелознавчу культуру періоду. Їхнє вивчення відбувалося в суто практичних межах, як джерела конкретної інформації: відсутні були узагальнення, теоретичні визначення, методи критичного аналізу. Вони стали надбанням наступного, наукового, етапу розвитку української історіографії, підвалини досягнень якого були закладені в цей період.

Ключові слова: українська історіографія, мемуарні твори, щоденники, спогади, записки.

Підґрунтям сучасного українського джерелознавства виступає доробок істориків попередніх століть, зокрема XVIII – I пол. XIX ст. У цей період тлі впливу на історіописання барокових, просвітницьких, згодом романтичних ідей поступово формувалося розуміння значущості і місця різних за походженням і змістом джерел в історичному наративі, перші спроби їхньої критики, які передували науковим джерелознавчим студіям наступного етапу. Це повною мірою стосується і мемуарних джерел, ступінь залучення яких в українському історіописанні XVIII – I пол. XIX ст., на наш погляд, потребує детального вивчення.

Українські дослідники різних епох – О. М. Лазаревський, В. Б. Антонович [1; 17; 16], М. І. Марченко, Я. І. Дзира, В. О. Шевчук, [10; 20; 9; 24], В. В. Кравченко, І. І. Колесник, І. Я. Дзира, А. М. Бовгира, О. В. Ясь [14; 5; 12; 22; 15; 25; 26; 11] – зверталися до характеристики джерельної основи українського історіописання XVIII–XIX ст., торкаючись багатьох її аспектів. Однак учені зосереджувалися переважно на літописних і документальних джерелах. Мемуарна традиція як джерело, що досить активно використовувалося істориками зазначеного періоду, не була об'єктом спеціального дослідження.

Метою нашої розвідки є аналіз формування уявлень про мемуарну літературу як історичне джерело в українській донауковій історіографії Наддніпрянської України XVIII – I пол. XIX ст.

Традиція широкого залучення як джерела свідочств очевидців, переважно усних, була притаманна ще українському літописанню, яке передувало козацько-старшинській історіографії XVIII ст. Не менш важливим є те, що автори літописів, фіксуючи сучасні для них події, самі виступали як очевидці. Вони фактично залишали письмові свідочства про те, в чому самі брали участь, бачили і чули. А. М. Бовгира Густинський і Львівський літописи називає «літописними записками очевидців подій» [5, 9]. Цю традицію продовжили автори перших козацьких літописів – Самовидець, Граб'янка, які були свідками, а в багатьох випадках – і учасниками подій, тому останні частини їхніх творів схожі на «щоденникові записи» [20, 52–58]. Навички та прийоми літописання помітно вплинули на становлення мемуаристики, яка сприймалася як продовження літописної традиції [13, 92; 23, 53–54]. З іншого боку, це формувало ставлення авторів історичних творів до особистих щоденників, записок як важливого джерела відомостей.

З огляду на сказане вище, відзначимо, що деякі дослідники Літопису Самовидця, погоджуючись з О. М. Левицьким, припускають, що автор від початку Визвольної війни вів короткі записи про події, які відбувалися, і на основі цих записів згодом упорядкував свою працю, підтвердженням чого є докладне відтворення подій, імен діячів, географічних назв і т. ін. Усе це автор не міг утримати у своїй пам'яті протягом трьох десятиріч [10, 15–18; 5, 14]. Утім, зважаючи на те, що сам автор джерел своєї праці не назвав, а за твердженням науковців, виявити сліди писемних джерел у творі досить складно, це питання і досі залишається дискусійним [10, 17].

Формування уявлення про мемуарні твори як важливе джерело відомостей про історичні події відбувалося також під впливом іноземної мемуарної літератури, яка вже з XVII ст. була відома українським авторам [7, 103; 13, 91–92]. Не менш вагомим чинником є зародження та розвиток власної мемуарної традиції, окремі взірці якої з'явилися в XVII ст. Становлення її в українському середовищі припадає на XVIII ст. Саме в цей період серед освічених представників Гетьманщини поширюється, хоча й не дуже стала, традиція вести щоденники, родинні записи. Дослідники вважають її однією з форм збиральницької антикварної діяльності, що набувала поширення в українських землях [14, 136, 189].

XVIII ст. в розвитку українського історичного знання відзначилося переходом до нових форм історіописання, основний жанр якого – козацькі літописи – зазнав еволюції від літописів Граб'янки і Величка до пересічних компіляцій другої половини століття. Автори козацьких літописів були високоосвіченими людьми, володіли декількома іноземними мовами, мали доступ до документальних матеріалів, добре знали вітчизняну та іноземну літературу. Їхня твор-

чість характеризувалася розширенням кола проблем, зверненням до нових видів джерел, серед яких записки іноземців, діаріуші [14, 136, 158, 173].

Г. Граб'янка першим з українських авторів у назві та на початку твору, перелічуючи залучені ним джерела, згадує щоденники. У «Слові до читача...» він разом із поясненням причин написання поряд із творами польських і німецьких авторів, вітчизняних «духовних і мирських» літописців (Синопис, Літопис Самовидця), розповідями очевидців, документами гетьманської канцелярії, зазначає: «Я вибирав дещо з щоденників наших воїнів, що перебували у війську...» [18; 14, 163].

С. Величко, окрім історичних творів і документальних матеріалів, використав як джерела щоденники М. Титловського та С. Окозького, за якими викладено події першої половини XVII ст. Переклад щоденника останнього наведено у початковій частині твору. Сам автор пише: «Щоб краще розвинути події Остриянинової війни з поляками, дається тут копія згаданого польського діаріуша, оскільки серед козацьких літописців не знайшов я жодного, хто б захотів досконало описати ту війну» [6, 297]. Далі він дає оцінку залученому до написання своєї історії джерелу: «Побачивши і прочитавши ... той діаріуш Окозького, перекладений з друкованого польського на слов'янську мову, відзначив у ньому я багато панегіричних речей і несправний переклад маловправного перекладача. Мав я намір через те виправити той переклад краще і викинути панегіричні речі, але роздивився і, щоб не скривдити тим читача, нічого не посмів змінити в ньому, хіба дещо додав у певних місцях з козацьких літописців» [6, 298]. Залучення тексту польських щоденників майже без змін дало підстави дослідникові твору В. О. Шевчуку стверджувати, що власне Літопис С. Величка починається з подій Визвольної війни, попередній текст – тільки матеріали до написання [24, 9].

Автор літопису, окрім того, наводить так званий «щоденник Самійла Зорки», гетьманського писаря, як головне джерело для висвітлення подій часів Б. Хмельницького, докладно пояснюючи обставини створення цієї пам'ятки та ознайомлення з нею [6, 28–29, 60–61]. Питання існування цього твору, як, власне і самого Зорки, викликало чималі дискусії ще в XIX ст. Вони є невирішеними і досі. Дослідники твору відзначають, що основна проблема при вивченні Літопису Величка (як і всіх козацьких літописів) – це питання вірогідності його історичних джерел. Це стосується і згаданого щоденника [9, 203–204; 24, 16–19; 5, 21]. Утім, широке використання «щоденника Самійла Зорки» (вигаданого чи ні), а також польських мемуарних творів засвідчує розуміння Величком їхньої значущості як джерела інформації разом з історичними творами та документами.

В. Б. Антонович зазначав, що в другому томі твору, який вважається найціннішим за змістом, автор, окрім власних спогадів і вражень як очевидця, різноманітних документів, використав також записки знайомих йому сучасників [24, 19].

Докладну порівняльну характеристику джерельної основи літопису генерального обозного Я. Лизогуба, створеного в 40-і роки XVIII ст., надав В. Б. Антонович. Історик навів аргументи на користь того, що одним із ключових джерел твору є родинні записки або спогади автора. На їхній підставі викладено події від 90-х рр. XVII ст. до 1737 р., описані заслуги самого автора, який перебував на чолі козацького війська в російсько-турецькій війні часів Анни Іоанівни [1, VII–IX; 14, 171].

Власний переклад щоденника С. Окозького (1738 р.) і записок М. Титловського зробив військовий канцелярист С. Лукомський, доповнивши їх оповіданнями з історії України першої половини XVII ст. Пізніше він використав їх у компілятивному творі, присвяченому історії України литовсько-козацької доби [20, 85; 14, 173]. Будучи типовим представником козацької компілятивної історіографії, С. Лукомський обмежився тільки перекладом і механічним зведенням різноманітних матеріалів, залишаючи їх без будь-якого аналізу чи коментарів. Водночас, це один із перших авторів, який застосував у своєму творі посторінкові посилання [12, 116–121].

На підставі аналізу джерел твору П. Симоновського «Краткое описание о козацком малороссийском народе...» І. Я. Дзира стверджує, що події польсько-турецької війни 1621 р. автор намагався реконструювати також за допомогою записок М. Титловського, які запозичив із рукопису Величка. Дослідник, окрім того, припускає, що, описуючи події середини XVIII ст., історик міг опиратися на спогади очевидців, зокрема «Щоденник» Я. Марковича, з яким був добре знайомий [12, 158–160].

Яскравим прикладом компілятивної історіографічної пам'ятки XVIII ст. є твір О. Рігельмана «Літописне повісткування про Малоросію, її народи і козаків», який, за оцінкою М. І. Марченка, вміло узагальнив те, що дала історіографія XVII–XVIII ст. Останній вважає, що автор, окрім козацько-старшинських літописів і праці С. Мишецького «Історія про козаків запорізьких», використав «різного роду діаріуші», а остання третина XVIII ст. до 80-х рр. описана на підставі власних спостережень і тривалий час ведених автором записів [20, 89]. Сучасні дослідники також відзначають, що автор «вплітає» у канву історичної оповіді свідчення очевидців подій [22, 17].

Отже, XVIII ст. – важлива епоха в розвитку української історичної думки, досягнення якої виявилися, окрім усього, у розширенні джерельної бази історичних творів, зокрема, залученні джерел особового походження – щоденників, записок. Автори розуміли значення письмових свідчень очевидців, відрізняли

їх від інших джерел – історичних творів, літописів, документів. На це вплинула літописна традиція, що передувала козацько-старшинському історіописанню, формування мемуарного жанру в українському середовищі у XVIII ст., високий освітній рівень авторів козацьких літописів, які добре знали вітчизняну та іноземну літературу, самі перекладали іноземні джерела, зокрема польські щоденники.

У цьому процесі, водночас, відобразилися характерні риси компілятивної козацько-старшинської історіографії – вузька джерельна база, обмежений доступ до неї, низький рівень джерелознавчої культури. Через це у більшості творів XVIII ст. використовувалися одні й ті самі мемуарні твори, які «кочували» від автора до автора (М. Титловський, С. Окоцький). Типовим було використання джерел, автентичність яких досі викликає чимало дискусій, а також відсутність посилань на залучені твори, через що знайти в козацьких літописах «сліди» письмових джерел, у тому числі, діаріюшів, про які заявляли самі автори, досить складно.

Українське історіописання першої половини XIX ст. вітчизняні дослідники характеризують як еkleктичне сполучення барокових, провіденціальних, просвітницьких і романтичних складових [25, 62]. Його представники, захоплюючись українознавчими дослідженнями, відзначилися антикварною, згодом археографічною діяльністю, зокрема увагою до мемуарних джерел.

«Записки о Малороссии, ее жителей и произведениях» Я. М. Марковича історики розглядають як наукову працю, засновану на критично освоєній автором великій джерельно-інформаційній базі [21, 63–64]. Готуючи матеріал для її продовження Я. Маркович одним із перших використав як джерело мандрівні записки І. Гільденштедта, спогади прусського інженер-лейтенанта С. Гаммарда. Історик ґрунтовно опрацював обидва джерела і зробив виписки в підготовчих зошитах, що засвідчує використання ним наукових підходів до їхнього опрацювання. Я. Маркович також опирався на власний щоденник, який вів під час перебування та подорожей Україною у 1795 та 1798 рр. О. М. Лазаревський відзначає, що історик мав велику бібліотеку, у якій були наявні майже всі твори, потрібні йому для роботи, в тому числі згадані вище, а також записки П. Палласа та В. Зуєва. «Записки о Малороссии...» дослідники вважають твором, зорієнтованим на ідеали та енциклопедичне мислення просвітницької історіографії, тому зрозумілим є звернення автора до записок учасників наукових експедицій як одного з головних джерел [17, 373–379; 14, 181].

Молодший брат Я. М. Марковича Олександр Маркович відзначився першою публікацією та використанням в ролі джерела документів з родинного архіву Марковичів, зокрема «Щоденника» свого діда Я. А. Марковича. Він систематизовано вивчав його, робив позначки щодо пояснення подій, окремих

осіб. Збираючи матеріал для «Записок о дворянском сословии Черниговской губернии» (1839 р.), О. Маркович зробив виписки із щоденника за період з 1728 по 1767 рр. О. М. Лазаревський, аналізуючи цей твір, наводить з нього великі уривки, наголошуючи в посиланнях, що вони написані на основі матеріалу згаданого «Щоденника» [16, 275, 285, 290–291].

Автор першої синтезованої праці з історії України Д. М. Бантиш-Каменський використав практично все, що мала у своєму розпорядженні сучасна йому історична наука – архівні, літописні, картографічні матеріали, малюнки, надписи тощо, увівши до наукового обігу велику кількість нових джерел. Правда, у підході до джерел історик не виробив чіткої наукової системи та критичних методів [20, 149; 15, 72–74]. Утім, всі дослідники творчості історика погоджуються з тим, що він усвідомлював певні вимоги до написання історичного твору. Це виявилось і в роботі з джерелами, інформативні можливості яких учений намагався оцінити з позицій раціональної критики [25, 90–91; 26, 347–357; 11, 266]. Д. Бантиш-Каменський першим в українській історіографії систематизував джерела на рукописи та друківані джерела і літературу. Відповідно до цього він подав на початку твору їхню докладну характеристику, розташувавши, ймовірно, за ступенем достовірності [2, VII–XX]. Потужний науковий апарат «Історії Малої Росії» (посторінкові та прикінцеві примітки) має окрему цінність, позаяк містить уривки, характеристику, коментарі до використаних джерел.

Д. М. Бантиш-Каменський, як дослідник й автор історичного твору, віддавав перевагу документальним свідченням перед нарративними джерелами, що, за твердженням О. В. Яся, відповідало принципам раціональної критики. Їх він ставить на перше місце у побудованій ієрархії джерел [25, 87]. Характеризуючи нарративні джерела, історик велику увагу приділив «Опису України» Г. Л. де Боплана, який залучив до другого видання «Історії Малої Росії». Він навів відомості про автора, зацентрувавши на цінності «Опису» як свідочтва очевидця – «...знал подпробно сию страну, измерив всю землю оной для составления любопытной своей карты. Боплан описывал как очевидец и тем занимательней повествование его...». Водночас учений докладно зупинився на «грубых ошибках» у творі Боплана, пояснивши їх «пристратием» автора як людини, що перебувала на службі польського короля [2, XIII–XIV].

Твір Боплана історик використав для опису побуту запорожців, українського селянства, козацько-селянських повстань першої половини XVII ст., а також створення розділу, присвяченого кримським татарам, навівши докладні уривки та малюнок козацької чайки [2, 156–160, 201, 336–348; 23, 61]. Посилання на «Опис...» є не тільки в посторінкових примітках, а також після тексту, де супроводжується коментарями, історик зокрема критикує повідомлення

Г. Л. де Боплана щодо результатів битви під Кумейками, порівнюючи відомості про втрати козаків з іншими джерелами. На наш погляд, важливим є фактично перше в українській історіографії залучення та оцінка з урахуванням особистого походження, надзвичайно цікавого та інформативного джерела з історії України, яке було відоме лише в зарубіжних публікаціях та історіографії. Як відзначає Я. Р. Дашкевич, після Д. Бантиша-Каменського твір Г. Д. де Боплана використовувався у кожному дослідженні, присвяченому історії козацтва [8, 212].

Д. М. Бантиш-Каменський також використав записки іноземців, які в різні роки XVII–XVIII ст. перебували на російській військовій службі: «Щоденник» П. Гордона – для опису гетьманства І. Самойловича; «Записки о России» К. Г. Манштейна – для викладення подій XVIII ст. [3, 190–195; 4, 114–119, 184–185, 188–189, 191]. Щоденникові записи шведа Г. Адлерфельда, який супроводжував Карла XII від початку Північної війни, використані для описання дій І. Мазепи в 1708 р. [4, 114, 116–119]. Окремо відзначимо використання в частині третій для висвітлення подій XVIII ст. щоденника генерального хорунжого М. Д. Ханенка [4, 149–150]. Зазначені твори не увійшли до списку «Источников Малороссийской истории». На них Д. Бантиш-Каменський посилається в авторських маргіналіях на полях тексту або прикінцевих примітках, які переважно є «глухими», тобто містять лише ім'я автора [11, 268].

В оцінюванні М. А. Маркевича дослідники різних епох одноставні: історик-самоучка, перехідний тип історика-аматора, збирач і фіксатор минулого без належного філософського осмислення, якому властива недосконалість методу дослідження. Це визначило ставлення М. Маркевича до джерел, які він сприймає не стільки як історик, скільки як антиквар-колекціонер. У його багатотомнику практично відсутні елементарні критичні тлумачення тих чи інших джерел [20, 151; 25, 128–133].

У п'ятому томі «Історії Малоросії» наведено список джерел, залучених для її написання, а також примітки до тексту. У визначенні кордонів Малоросії М. Маркевич покликається на Г. Л. де Боплана як на знавця території, що уклав її карти, а також подорожні записки П. Алепського. Розповідаючи про повстання С. Наливайка, серед інших джерел історик посилається на «Щоденник» польського шляхтича С. Маскевича. Описуючи участь козаків у подіях смутного часу початку XVII ст. в Московському царстві, М. Маркевич використав опубліковані М. Г. Устряловим у 1831–1834 рр. «Сказания современников о Димитрие Самозванце», зокрема, записки німецького купця Г. Паерле, французького найманця Ж. Маржерета, так званий «Щоденник Марини Мнішек». У списку джерел також згадується збірка, що містить записки Й. Барбаро і А. Контаріні, видана в 1836 р. [19]. Утім, проаналізувати й оцінити ступінь опрацювання ав-

тором цих джерел досить складно через недосконалий науковий апарат: формальність посилань, які часто є «глухими», відсутність нумерації (вказуються тільки сторінки, до яких вони адресовані), посилання на джерела, які автор сам не вивчав, а переписав у попередників [25, 133].

Отже, обсяг мемуарної літератури, залученої до підготовки історичних творів у першій половині XIX ст., значно збільшився. Історики запроваджували нові підходи до опрацювання джерел, зокрема мемуарних: попереднє вивчення, підготовчі матеріали (виписки), наявність наукового апарату – огляд (або список) джерел, посилання, у кращих випадках – спроби оцінки інформаційних можливостей. Водночас, у дослідженнях використовувалися переважно мемуарні твори (записки, щоденники) іноземців, які на той час були опубліковані за кордоном або перекладені в Росії. Вітчизняні мемуарні твори потрапляли в коло інтересів істориків дуже рідко – їх було мало, а публікація українських мемуарних джерел тільки починалася.

Тож, рівень джерелознавчої культури в українській історіографії XVIII – першої половини XIX ст. відповідав ступеню розвитку історичного знання, віддзеркалюючи особливості окремих його напрямів і періодів. Це стосується і мемуарних джерел: автори розуміли їхню значущість для висвітлення історичних подій, наголошуючи на цінності їх як свідoctв очевидців, відрізняли від інших видів писемних джерел. Поступово розширювалося коло мемуарів в історичних студіях. Однак їхнє вивчення відбувалося в суто практичних межах, з метою отримання конкретної інформації: відсутні були узагальнення, теоретичні визначення, методи критичного аналізу. Вони стали надбанням наступного, наукового етапу розвитку української історіографії, підвалини досягнень якого, зокрема створення В. Б. Антоновичем навчального курсу з джерелознавства (третину його становив огляд мемуарних джерел), було закладено в цей період.

Abstract

The article covers attraction of memoir sources to the process of historical works creation of the Ukrainian historiography of the 18th and first half of the 19th century. Factors that contributed to the perception of these memoirs as an important source of data are examined, with works by the representatives of the Cossack Officer Historiography during the 18th century and also works with the historians of the first half of the 19th century. It is noted that the authors understood the importance of written attestations of eye witnesses, and were distinguishing them from the main sources – historical works, chronicles and documents. This was affected by the chronicle tradition by the formation of the memoir genre in the Ukrainian context,

with the high educational level of authors who had very good knowledge of domestic and foreign literature and could translate foreign memoir works. The volume of memoir literature involved in the preparation of historical works gradually increased and for the processing new approaches were applied. The opinion that is offered is the level of memoir sources processed in the 18th and first half of the 19th century conformed to the development degree of historical knowledge, reflecting the culture of the source study of that period. These memoirs were researched at a practical angle, as a source of specific information. There was neither generalization, nor theoretical definitions, or methods of critical analysis. They became the property of the scientific stage in the Ukrainian Historiography development, and the foundations that were laid during this period.

Key Words: *Ukrainian Historiography, works memoirs, diaries, memoirs, notes.*

Аннотация

В статье раскрываются особенности использования мемуарной литературы как источника в украинской историографии XVIII – первой половины XIX ст. Рассматриваются факторы, которые способствовали формированию представлений о мемуарах как важном источнике сведений об исторических событиях. Сочинения украинских историков анализируются с точки зрения привлечения ими дневников, записок, воспоминаний очевидцев и участников событий. Обращается внимание на то, что авторы понимали их значение, отличали от других источников – исторических сочинений, летописей, документов. Этому способствовала предшествовавшая летописная традиция, распространение мемуарного жанра в казако-старшинской среде, высокий уровень образования авторов. Количество мемуарных источников, привлекаемых при написании исторических сочинений, постоянно увеличивалось, в работе с ними появлялись новые подходы. Сделан вывод о том, что использование мемуарных сочинений историками XVIII – первой половины XIX ст. в целом соответствовало уровню развития исторического знания. Они привлекались как источники конкретной информации, какие-либо обобщения отсутствовали, методы критического анализа не применялись. Все это характерно для следующего, научного этапа развития украинской историографии, основы которой были заложены в этот период.

Ключевые слова: *украинская историография, мемуарные сочинения, дневники, воспоминания, записки.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Б. Предисловие / В. Б. Антонович // Сборник летописей, относящийся к истории Южной и Западной Руси / под ред. В. Б. Антоновича. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1888. – С. I–LIX.
2. Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России / Д. М. Бантыш-Каменский. – М.: Тип. С. Селивановского, 1830. – Ч. 1. – 470 с.
3. Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России / Д. М. Бантыш-Каменский. – М.: Тип. С. Селивановского, 1830. – Ч. 2. – 296 с.
4. Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России / Д. М. Бантыш-Каменский. – М.: Тип. С. Селивановского, 1830. – Ч. 3. – 375 с.
5. Бовгира А. Історіописання та суспільна свідомість в Гетьманщині XVII–XVIII ст. / А. Бовгира // Дисциплінарні виміри української історіографії: кол. мон. / відп. ред. О. А. Удод. – К.: Ін-т історії України, 2015. – С. 9–62.
6. Величко С. Літопис / С. Величко. – К.: Дніпро, 1991. – Т. I. – 371 с.
7. Горобець В. Діаріуші – визначні пам'ятки української писемності XVIII ст. / В. Горобець // Історичні джерела та їх використання / відп. ред. В. Г. Сарбей. – К.: Наукова думка, 1972. – Вип. 7. – С. 102–114.
8. Дашкевич Я. Р. Українська Бопланіана / Я. Р. Дашкевич // Гійом Левассер де Боплан. Опис України. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 210–232.
9. Дзира Я. І. Величко та його літопис / Я. І. Дзира // Історіографічні дослідження в Українській РСР / відп. ред. І. О. Гуржий. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 198–223.
10. Дзира Я. І. Вступ / Я. І. Дзира // Літопис Самовидця / підгот. Я. І. Дзира. – К.: Наукова думка, 1971. – С. 9–41.
11. Дзира І. Я. Джерельна основа «Історії Малої Росії» Дмитра Бантиша-Каменського / І. Я. Дзира // Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.: зб. наук. пр. / гол. ред. О. П. Реєнт. – К.: Ін-т історії України, 2005. – Вип. X. – С. 265–283.
12. Дзира І. Я. Козацьке літописання 30-х – 80-х рр. XVIII ст.: джерелознавчий та історіографічний аспекти / І. Я. Дзира. – К.: Інститут історії України, 2006. – 567 с.
13. Дзюба О. М. Образ «іншого» в українській мемуарній прозі XVIII ст. / О. М. Дзюба // Український історичний журнал (далі УІЖ). – 2014. – № 1. – С. 90–105.
14. Колесник І. І. Українська історіографія (XVIII – початок XX ст.) / І. І. Колесник. – К.: Генеза, 2000. – 256 с.
15. Кравченко В. Д. М. Бантиш-Каменський / В. Кравченко // УІЖ. – 1990. – № 9. – С. 72–80.

16. Лазаревский А. Александр Михайлович Маркович / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1897. – № 2. – С. 275–315.
17. Лазаревский А. Яков Михалович Маркович / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1894. – № 12. – С. 349–387.
18. Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки / підгот. Р. Г. Іванченко. – К.: Т-во «Знання» України, 1992. – 192 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/grab/hrab1.htm>
19. Маркевич Н. История Малой России / Н. Маркевич. – М.: Изд. О. И. Хрусталева, 1843. – Т. 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hotlib.net/id-100322>
20. Марченко М. І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.) / М. І. Марченко. – К.: Вид. Київського ун-ту, 1959. – 259 с.
21. Сарбей В. Г. Праця Я. Марковича «Записки о Малороссии, ее жителей и произведениях» / В. Г. Сарбей // УІЖ. – 1999. – № 1. – С. 56–67.
22. Сас П. М. Історія України у висвітленні О. І. Рігельмана / П. М. Сас, В. О. Щербак // Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі. – К.: Либідь, 1994. – С. 5–31.
23. Тартаковский А. Г. Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX в. / А. Г. Тартаковский. – М.: Наука, 1991. – 288 с.
24. Шевчук В. О. Самійло Величко та його літопис / В. О. Шевчук // Величко С. В. Літопис. – К.: Дніпро, 1991. – Т. I. – С. 5–23.
25. Ясь О. Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.): у 2 ч. / відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Інститут історії України, 2014. – Ч. 1. – 587 с.
26. Ясь О. «История Малой России» Д. Бантиша-Каменського у світлі дослідницького інструментарію / О. Ясь // Український археографічний щорічник. – К., 2006. – Вип. 10/11. – С. 343–361.

References

1. Antonovich V. B. Predisloviye / V. B. Antonovich // Sbornik letopisey, otnosyashchiysya k istorii Yuzhnoy Zapadnoy Rusi [*Collection of chronicles, related to history of Southern and Western Rus*] / pod red. V. B. Antonovicha. – K.: Tip. G. T. Korchak-Novitskogo. 1888. – S. I–LIX.
2. Bantysh-Kamenskiy D. N. (1830, P. 1) Istoriya Maloy Rossii [*History of Ruthenia Minor*] / D. M. Bantysh-Kamenskiy. Moskva: Tip. S. Selivanovskogo.
3. Bantysh-Kamenskiy D. N. (1830, P. 2) Istoriya Maloy Rossii [*History of Ruthenia Minor*] / D. M. Bantysh-Kamenskiy. Moskva: Tip. S. Selivanovskogo.

4. Bantysh-Kamenskiy D. N. (1830, P. 3) *Istoriya Maloy Rossii [History of Ruthenia Minor]* / D. M. Bantysh-Kamenskiy. – Moskva: Tip. S. Selivanovskogo.
5. Bovhyria A. *Istoriopysannia ta suspilna svidomist v Hetmanshchyni XVII–XVIII st. [History writing and public consciousness in Cossack Hetmanate of the 17th – 18th c.]* // *Dystsyplinarni vymiry ukraïnskoi istoriohrafii: kol. mon. / vidp. red. O. A. Udod.* – K.: In-t istorii Ukrainy, 2015. – S. 9–62.
6. Velychko S. (1991) *Litopys [Chronicle]*. Kyiv: Dnipro.
7. Horobets V. *Diariushi – vyznachni pamiatky ukraïnskoi pysemnosti XVIII st. [Diario–prominent memorials of the Ukrainian written language of the 18thc.]* / V. Horobets // *Istorychni dzhherela ta yikh vykorystannia / Kyiv: Naukova dumka, 1972.* – Vyp. 7. – S.102–114.
8. Dashkevych Ia. R. *Ukrainska Boplaniana [Ukrainian Boplaniana]* / Ia. R. Dashkevych // *Boplan H. L. de. Opys Ukrainy / H. L. de Boplan.* – K.: Nauk. dumka, 1990. – S. 210–232.
9. Dzyra Ia. I. *Velychko ta yoho litopys / Ia. I. Dzyra // Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukrainskii RSR [Historiography researches in the Ukrainian SSR]* / vidp. red. I. O. Hurzhyi. – K.: Naukova dumka, 1971. – S. 198–223.
10. Dzyra Ia. I. (1971) *Vstup / Ia. I. Dzyra // Litopys Samovydsia [Samovidec' Chronicle]* pidhot. Ia. I. Dzyra. Kyiv: Naukova dumka. 1971. – S. 9–41.
11. Dzyra I. Ia. *Dzhherelna osnova «Istorii Maloi Rosii» Dmytra Bantysha-Kamenskoho [«History of Ruthenia Minor»]* / I. Ia. Dzyra // *Problemy istorii Ukrainy XIX – poch. XX st.: Zb. nauk. pr. / hol. red. O. P. Reient.* – K.: In-t istorii Ukrainy, 2005. – Vyp. X. – S. 265–283.
12. Dzyra I. Ia. (2006) *Kozatske litopysannia 30-kh – 80-kh rr. XVIII st.: dzhereloznavchyi ta istoriohrafichni aspekty [Cossack chronicle writing of 80th – 30th of 18th c.: source study and historiography aspects]*. – Kyiv: Instytut istorii Ukrainy.
13. Dziuba O. M. *Obraz «inshoho» v ukraïnskii memuaranii prozi XVIII st. [Image of “alio” in the Ukrainian memoir prose of the 18th century]* / O. M. Dziuba // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal.* – 2014. – № 1. – S. 90–105.
14. Kolesnyk I. I. (2000) *Ukrainska istoriohrafiiia (XVIII – pochatok XX st.) [Ukrainian historiography (the 18th – beginning of the 20thc.)]*. – Kyiv: Heneza.
15. Kravchenko V. D. *M. Bantish-Kamenskiy [D.M. Bantish-Kamenskiy]* / V. Kravchenko // *UIZh.* – 1990. – № 9. – S. 72–80.
16. Lazarevskiy A. *Aleksandr Mikhaylovich Markovich [Alexander Mikhajlovich Markovich]* / A. Lazarevskiy // *Kiyevskaya starina.* – 1897. – № 2. – S. 275–315.
17. Lazarevskiy A. *Yakov Mikhaylovich Markovich [Yakov Mikhaylovich Markovich]* / A. Lazarevskiy // *Kiyevskaya starina [Kiev old times]*. – 1894. – № 12. – S. 349–387.

18. Litopys hadiatskoho polkovnyka Hryhoriia Hrabianky [*Chronicle of Gadyach colonel Hryhorij Grabyanky*] (1992) / pidhot. R. H. Ivanchenko. Kyiv: T-vo «Znannia» Ukrainy. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: <http://litopys.org.ua/grab/hrab1.htm>

19. Markevich N. (1843, Volume 5) Istoriya Maloy Rossii [*History of Ruthenia Minor*] / N. Markevich. Moskva: Izd. O. I. Khrustaleva. [Elektronniy resurs] – Rezhim dostupu: <http://hotlib.net/id-100322>

20. Marchenko M. I. (1959) Ukrainska istoriografiia (z davnikhchasiv do sereyny XIX st.) [*Ukrainian historiography (from ancient times to the middle of the 19th c.)*]. – Kyiv: Vyd. Kyivsk. un-tu.

21. Sarbei V. H. Pratsia Ia. Markovycha «Zapiski o Malorossii, eye zhitelyakh i proizvedeniyakh» [*Ia. Markovych's work «Records of Ruthenia Minor»*] / V. H. Sarbei // UIZh. – 1999. – № 1. – S. 56–67.

22. Sas P. M., Shcherbak V. O. Istoriiia Ukrainy u vysvitlenni O. I. Rihelmana [*History of Ukraine in O. I. Rigel'man's interpretation*] / P. M. Sas, V. O. Shcherbak // Rihelman O. I. Litopysna opovid pro Malu Rosiiu ta yii narod i kozakiv uzahali [Annalistic narration about Minor Russia and its people and cossacks in general] / O. I. Rihelman. K.: Lybid, 1994. – S. 5–31.

23. Tartakovskiy A. G. (1991) Russkaya memuaristika XVIII – pervoy poloviny XIX v. [*Russian memoir study of 18th – 1st part 19th c.*]. Moskva: Nauka.

24. Shevchuk V. O. (1991) Samiilo Velychko ta yoho litopys [*Samiylo Velichko and his chronicle*]. Kyiv: Dnipro.

25. Ias O. Istoryk i styl. Vyznachni postati ukrainskoho istoriopyssannia u svitli kulturnykh epokh (pochatok XIX – 80-ti roky XX st.) [*Historian and style. Prominent figures of Ukrainian history writing in the light of cultural epochs (beg. 19th c. – the nineteen eighties)*]: u 2 ch. / vidp. red. V. A. Smolii. – K.: Instytut istorii Ukrainy, 2014. – Ch. 1. – 587 s.

26. Yas O. «Ictoriya Maloy Rossii» D. Bantyscha-Kamenskoho u svitli doslidnytskoho instrumentariiu [*History of Ruthenia Minor by D. Bantish-Kamenskiy in the light of research tools*] / O. Yas // Ukrainskyi arkhеоhrafichn yishchorichnyk. – K., 2006. – Vyp. 10/11. – S. 343–361.